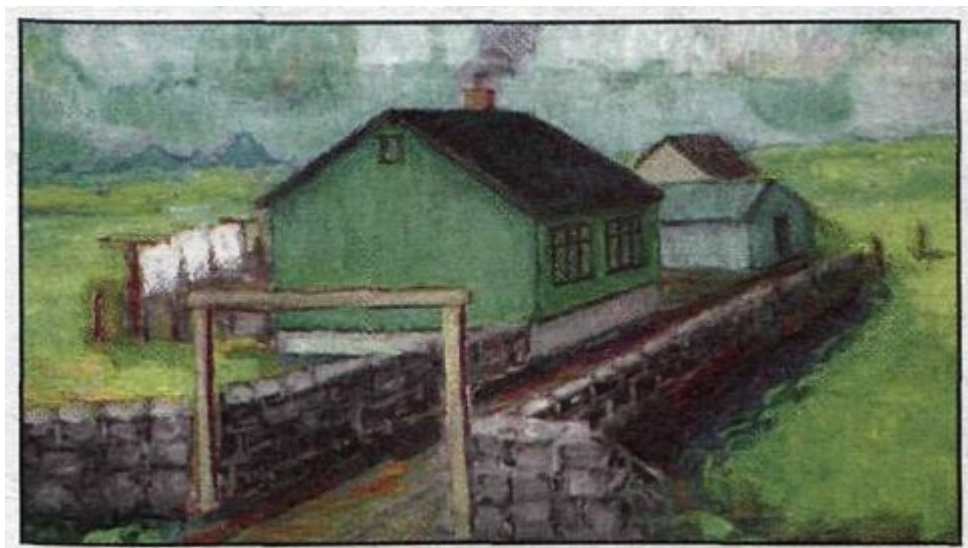

Bráðræði. Fornleifaeftirlit við Álagranda í Reykjavík 2017

Adolf Friðriksson

Reykjavík 2019

FS654-17201

FORNLEIFASTOFNUN ÍSLANDS SES

Forsíðumynd: Bráðræði. Teikning eftir Hákon Ísfeld Jónsson (pr. með grein eftir Pétur Pétursson, „Sögufrægt hús“, Morgunbl., 27. ágúst 2000 B 15, s. 14-15).

©Fornleifastofnun Íslands 2019

Bárugötu 3

101 Reykjavík

Sími: 551 1033

Netfang: fsi@fornleif.is

Heimasíða: www.fornleif.is

Efnisyfirlit

INNGANGUR.....	3
BRÁÐRÆÐI.....	4
FRAMKVÆMDAEFTIRLIT.....	6

Inngangur

Við undirbúning að byggingu húss á lóðinni Álagranda 6 óskaði lóðareigandi eftir umsögn Minjastofnunar Íslands um fyrirhugaða framkvæmd. Í svarbréfi Minjastofnunar Íslands frá febrúar 2017 (tilvísun 4772/201702-0131) kemur fram að ekki hafi verið unnin fornleifaskráning á lóðinni né húsakönnun, en jafnframt tilgreint að bæjarstæði Bráðræðis hafi verið þar sem nú stendur Álagrandi 6 (áður Grandavegur 37B). Gerði Minjastofnun kröfu um að fornleifafræðingur yrði fenginn til eftirlits með jarðraski og verkið stöðvað ef þar myndust mannvistarleifar sem rannsaka þyrfti.

Framkvæmdaaðili fór þess á leit við Fornleifastofnun Íslands að annast verkið. Var það gert í lok júní 2017 og úrvinnslu lauk í júlí s.á. Greinargerð um lok rannsóknar var afhent Minjastofnun 8. júní 2018 og í þessari skýrslu er greint frá árangri og niðurstöðum verksins.

Bráðræði

Við undirbúning að eftirliti á vettvangi voru heimildir um Bráðræði, einkum uppdrættir, skjöl og önnur söguleg gögn athuguð í því skyni að draga fram heildarmynd af uppruna og þróun byggðar á staðnum sem og að fá úr því skorið hvar bæjarstæðið og aðrar byggingar höfðu verið.

Býlið var hjáleiga frá Seli og er fyrst getið í heimildum 1784, er íbúar þar voru skráðir í sálmaregistur Seltjarnarnesþings¹. Er bærinn sýndur á korti Ohlsen og Aanum 1801² og yngri uppdráttum. Þar var rekinn hefðbundinn búskapur á 19. öld og á öndverðri 20. öld jók Thor Jensen þar búskaparumsvif töluvert³. Er búskapur lagðist niður breyttist landnotkun og fram undir miðja 20. öld hafði útgerðarfélagið Dvergur t.a.m. umtalsverða starfsemi á svæðinu norðan Bráðræðis og niður að sjó.

Anna Lísu Guðmundsdóttir fornleifafræðingur hefur rannsakað heimildir um menningarlandslag á Bráðræðisholti. Hún hefur m.a. borið saman eldri uppdrætti og felld saman í eina mynd (sjá neðar). Uppdrættir frá 19. öld og öndverðri 20. öld eru dýrmætar heimildir um staðhætti og búsetu, en þeir eru gerðir af misjafnri nákvæmni og getur því verið vandasamt að ákvarða staðsetningu bústaða eða mannvirkja. Oft eru viðmið fá og bær fluttur af upprunalegum bæjarstæðum, stofnuð ný býli eða aðrar breytingar á búsetumynstri sem örðugt getur verið að ráða í. Samsettu myndina ber því ekki að skoða sem áreiðanlegan uppdrátt, heldur er hún lögð fram sem tilgáta um líklega staðsetningu og þróun búsetulandslags frá 18. til 20. aldar.

Samkvæmt frumniðurstöðu Önnu Lísu er líklegra að Bráðræði hafi staðið sunnar en Álagrandi 6, þ.e. á lóðum nr. 2 og 4.

¹ ÞÍ. Seltjarnarnesþing / Dómkirkjan í Reykjavík - prestakall 0000-213 B-BC 3-1, ópr.

² Pr. t.d. í Einar S. Arnalds, Sögustaður við Sund, 4, s. 23.

³ Thor Jensen, Minningar II, Reykjavík, 1954-55, s. 48.

Mynd 1. Uppdrátturinn sýnir Álágranda 6 og nærliggjandi hús. Elstar eru byggingar er þar stóðu í túni 1887 og merktar með rauðum lit, en yngri mannvirki eru merkt með gulum og bláum (Anna Lisa Guðmundsdóttir/Borgarsögusafn)⁴.

Athyglisvert er að þrátt fyrir töluverðar byggðaleifar allt í kringum gamla bæjarstæði Bráðræðis, þá virðast þær flestar hafa verið sunnan og vestan við lóðina þar sem nú er Álágrandi 6. Í úttekt Oddgeirs Isaksens á horfnum minjum í borgarlandinu er m.a. fjallað um búsetuna í Bráðræði, en sú athugun leiddi ekki í ljós minjar á lóðinni⁵.

Gert var ráð fyrir að nýbyggingin risi í norðurenda lóðarinnar, einna fjærst þeim stöðum sem bæjarkjarninn í Bráðræði hefur myndast samkvæmt tilgátunni. Ný heimildakönnun vegna framkvæmdanna leiddi heldur ekki í ljós afgerandi vísbendingar um minjar á þeim stað þar sem grafa átti fyrir húsgrunninum. Þó ber ávallt að hafa í huga að heimildir um mannvirki og menningarlandslag fyrr á öldum eru gloppóttar og gætu minjar því leynst á óvæntustu stöðum. Má vera að bærinn Bráðræði hafi verið fluttur frá þeim stað þar sem hann var byggður í upphafi, þ.e. um 1784, og jafnvel að þar hafi verið tvíbýlt um tíma. Svo sem fram kemur í erindi Minjastofnunar þá voru talin líkindi á að minjar frá byggðinni í Bráðræði gætu leynst á lóð Álágranda 6 og því rétt að hafa eftirlit með jarðraski þar.

⁴ Kortið er birt með góðfúslegu leyfi höfundar, úr óprentuðum vinnugögnum um Bráðræðisholt og því með fyrirvara um mögulegar breytingar.

⁵ Oddgeir Ísaksen, *Minjar undir malbiki. Fornleifaskráning í þéttbýli*. Ópr. MA ritgerð, HÍ 2011.

Framkvæmdaæftirlit

Þann 30. júní 2017 var grafinn húsgrunnur, um 9 m langur frá SA til NV og um 5 m breiður. Var notuð vélgrafa til verksins og það unnið að höfundi þessarar skýrslu viðstöddum. Er grassvörður hafði verið fjarlægður kom í ljós dökkt, sendið og hreyft moldarlag. Undir því var óhreyfður rauðbrúnn jarðvegur, með smágrjóti og mól sem lá ofan á klöpp. Var víðast hvar ekki nema um 50 sm niður á bergið. Í norðvesturhorni vottaði fyrir aðskotajarðefni, þ.e. náttúrulegum, rauðum vikri sem virtist liggja í láréttu, samfelldu lagi undir grasrótinni. Var hann nokkuð greinilegur nyrst og vestast, en þynntist út til suðurs og var ekki merkjanlegur austanmegin í holunni. Miðað við þykktarmun frá norðri til suðurs er líklegt að hann hafi borist af lóðunum norðan við Álagranda 6.

Mynd 2. Við upphaf uppgrافتar. Rauða örin vísar á vikurlag í sniði skurðarins.

Óvíst er hvernig vikurlagið er tilkomið, en rétt er halda til haga að Ísak Þorbjarnarson, íbúi við Grandaveg, skoðaði aðstæður við uppgröftinn 30. júní 2017. Hann rifjaði upp að braggar höfðu verið reistir við Bráðræðisholt og upplýsti jafnframt að rauður vikur hafi verið notaður í kringum braggana.⁶ Hefur hann líklega verið sóttur í vikurnámur í Rauðhólum. Kippkorn norðan lóðarmarka risu braggar á stríðsárunum og stóðu fram á níunda áratug síðustu aldar. Er mögulegt að vikurinn hafi verið notaður til að hafa umhverfi bragganna þurrt og þokkalegt.

⁶ Ísak Þorbjarnarson (f. 1933), munnl. upplýsingar, 30.6.2017.

Braggarnir fengu nýtt hlutverk eftir stríð og viku loks fyrir nýjum byggingum (lóðir nr. 41 og 43 við Grandaveg).

Engar aðrar mannvistarleifar voru sýnilegar í húsgrunninum og engir forngripir komu í ljós. Er það athyglisverð niðurstaða í ljósi alls þess umstangs sem verið hefur á Bráðræðisholti, a.m.k. frá öndverðri 18. öld og fram á miðja 20. öld. Á holtinu spratt upp þyrping bústaða á 19. öld og norðan og neðan við hana myndaðist jafnframt athafnasvæði, sem náði niður að sjó. Svo virðist sem nýi framkvæmdareiturinn á Álagranda 6 sé einfaldlega í einskonar eyðu á milli þessara tveggja svæða þar sem vænta má töluverðra ummerkja í jarðveginum. Hefur bærinn, tún og traðir og annað umstang sem jafnan skilur eftir sig spor, líklega ávallt verið sunnar og vestar en lóðin Álagrandi 6. Þegar þessi niðurstaða er borin saman við samsetta uppdráttinn er sýnir líklega legu þessara mannvirkja í gegnum tíðina, verður ekki betur séð en ummerkin á uppgrafna reitnum falli vel að tilgátu Önnu Lísu Guðmundsdóttur um menningarlandslag á Bráðræðisholti á fyrri tíð.